

PO KATASTROFÁCH: SOUČASNÝ STAV A PERSPEKTIVY NĚMECKÉHO VÝZKUMU SOUDOBÝCH DĚJIN

ULRICH HERBERT

**PŘEDNÁŠKA U PŘÍLEŽITOSTI OSLAV 75. VÝROČÍ ZALOŽENÍ VESTFÁLSKÉHO
INSTITUTU PRO REGIONÁLNÍ DĚJINY V MÜNSTERU 18. BŘEZNA 2004.***

Abstract

Beyond the Catastrophes: The Present State and Prospects of the Research of Contemporary German History

This paper is based on author's public lecture delivered for the 75th anniversary of the establishment of Westphalian Institute for Regional History in Muenster on March 18, 2004. It provides an overview of the research of contemporary history in German. It explains the impact of the dramatic events of the twentieth century on the German historiography.

Keywords: contemporary history, German historiography, modernity, discontiuity, historical research

1. Minulost

Jedna z neznámějších definic toho, co jsou soudobé dějiny, říká, že to jsou „dějiny, které ještě dýmají“. Krásný příměr: Ne dějiny, které jsou ještě horké. Nebo dějiny ještě živé. Ale takové, které dýmají. Takové, které byly nejprve obráceny v prach a popel – v pravém smyslu toho slova. Předchozí příměr ostatně dokonale vystihuje stav, v němž se nachází německá historiografie soudobých dějin: zkoumá dějiny po katastrofě.

Jak mezitím víme od Beera a jiných, soudobé dějiny jako samostatná vědecká disciplína nezačínají v Německu teprve v období po druhé světové válce, ale už po té první; stejně jako tomu ostatně bylo ve většině západoevropských zemí.

---

* Překlad Šárka Daňková, redakčně upraveno.

V USA se *modern history* zrodila o něco dříve, jednoduše už jen proto, že se v severní Americe udály, jež bychom mohli označit jako *premodern history*, jak známo, tolik neodehrálo. Byla to především tamní zkušenost otroctví a občanské války, co si již po krátké době vyžadovalo historického zpřítomnění. Nicméně máme-li hovořit o historiografii německé, přinejmenším tedy té prusko-německé, neobejdeme se bez odkazu na říšské dějepisceví sklonku 19. století, vycházející z maloněmeckého konceptu sjednocení státu v roce 1871 a k tomuto konstitučnímu aktu se také obracející, jež představovalo začátek odborného historiografického, skutečně metodicky fundovaného zájmu o bezprostřední minulost.

Tím ovšem německé dějepisceví ani v nejmenším nepozbylo své poplatnosti. Pro rozhodující část říšské historiografie tohoto období je až příliš zjevná snaha o vytvoření svěbytného narativu, který by pomohl tomuto vnitřně nesourodému a umělému útvaru propůjčit legitimitu, tak jako tomu bylo ostatně i v případě všech mladých národních států, pociťujících potřebu odvolávat se na co možná nejdelsí tradici státnosti a interpretovat v tomto smyslu celé dosavadní dějiny jako předhistorii jeho ustavení.

Moderní historiografie je, jakožto dítě moderních národních států, prodchnuta jejich uvažováním a potřebami. A o to víc to platí pro historiografii dějin soudobých.

Byla to ostatně vroucí touha po legitimizaci, co dalo v Německu po první světové válce vzniknout historiografii soudobých dějin již pod tímto názvem. Pojem soudobé dějiny (*Zeitgeschichte*) toho sám o sobě až tolik neobjasňuje; vyvolává představu jakéhosi bezčasí. Soudobými dějinami se tak mělo na mysli to, co je nynější (*Jetztzeit*), dějiny současníků, těch, kteří jsou na živu. Jak dlouho přitom byla první světová válka chápána stále jako nynější, jako předhistorie současnosti, je patrné i z toho, že byla až do 80. let 20. století počítána mezi „soudobé dějiny“.

V mezinárodně politickém kontextu nebyl význam historických interpretací právě uplynulší současnosti doposud nikdy tak zjevný jako po roce 1918; o naivitě německé delegace ve Versailles vypovídá, že když Poláci a Francouzi předložili historické mapy vývoje osídlení sporných pohraničních území, sama nebyla s to nic podobného nabídnout. Disponovala sice ohromujícím arzenálem posledních map, jenže to vše byly mapy převážně vojenské. A tady šlo o historickou legitimizaci územních nároků. Bylo tedy nejprve nutno zavolat do Berlína profesoru Meineckemu, který až po ne zrovna krátké době předložil několik vlastnoručních náčrtků území s tradičně německým osídlením. Poznatky, jež z toho plynou, jsou v zásadě trojí. Za prvé, že interpretace nejnovější minulosti mezitím začala být brána jako podklad pro politická jednání o novém uspořádání Evropy. Za druhé, že je to zřetel na vědeckou interpretaci, co při prosazování postulátů vědeckosti, o kterou se měla tato politika opírat, nabylo již rozhodujícího významu; mělo jít

o pravdu, a ne o mínění. A za třetí, že si Němci uvědomili, že v tomto ohledu mají zjevně co dohánět. A tomu chtěli učinit konec.

Tvrzení, že to byli Němci, kdo nese za rozpoutání první světové války zodpovědnost, a o ně se opírající ustanovení o jejich vině, jež Spojenci vtělili do mírové smlouvy, byly vnímány jako největší potupa, jíž se Německu ve Versailles dostalo. A nejen v Německu. I ve Velké Británii se o tomto ustanovení, jímž dohodové mocnosti původně spíš jen zastíraly své reparační zájmy, rozhořela kritická diskuse. Historická obec stejně jako samotná německá veřejnost jím byly pobouřeny, a právě tento moment, snaha podobná obvinění vědecky vyvrátit, symbolicky označoval hodinu, v níž se v Německu zrodily moderní soudobé dějiny. Jejich zájem se přitom soustřeďoval nejenom na otázku samotné viny resp. jejího vyvrácení, ale i na další nařčení, jako že třeba na západní frontě postupovali Němci s mimořádnou brutalitou, zejména vůči civilnímu obyvatelstvu v Belgii. Kromě toho upírali němečtí historici stále větší pozornost také k územím sousedních států, jež byla obývána německými menšinami, aby tak s pomocí novějších i starších dějin doložili, že se již odpradáвна, pokud ne odjakživa jedná o německá území.

Jak velmi zřetelně ukázaly výzkumy Williho Oberkromeho a dalších, podobné bádání se již nedalo provádět pouze s využitím do té doby obvyklých přístupů historiografie dějin panovníků a říší. Jakmile přestaly být hlavními činiteli jenom státy nebo dynastie, ale mělo jít již o osídlování, migraci, kulturu a jazykové areály, musely se inovovat i užívané metodické nástroje, tak aby byly uplatnitelné i na nové formy národních dějin, které můžeme v mnohém považovat za předchůdce pozdějších sociálních dějin.

Skrýval se za tím pokus otřást historickou legitimitou nového teritoriálního uspořádání Evropy, jak bylo inaugurováno smlouvami z pařížských předměstí, a podepřít německé nároky na jeho revizi. Ta přitom měla zahrnovat i ty oblasti s neněmeckým obyvatelstvem, jež byly nyní chápány jako tradičně německý kulturní prostor. To pokračovalo i po roce 1933, kdy se mnozí metodicky inovativní nacionálně orientovaní historici přiblížili k politickým kategoriím nacistické vlády více než národně konzervativní tradicionalisté, kteří i nadále psali a přemýšleli v pojmech národ, stát a vrchnost; ne národní pospolitost, rasa a vůdce.

Po druhé světové válce prošla tato východiska drastickou proměnou. Na jedné straně zde sice byli historici jako Rothfels, Schieder a Conze nebo také Aubin, kteří usilovně vytvářeli spojovací můstek mezi vývojem před rokem 1945 a po něm. S pojmem soudobých dějin samotným ale začalo být brzy asociováno něco úplně jiného. Paralelním založením mnichovského Institutu pro výzkum národního socialismu (Institut für die Erforschung des Nationalsozialismus), později Institutu pro soudobé dějiny (Institut für Zeitgeschichte), a hamburského Výzkumného pra-

coviště pro národní socialismus (Forschungsstelle für die Geschichte des Nationalsozialismus), dnes Výzkumného pracoviště pro soudobé dějiny (Forschungsstelle für Zeitgeschichte), se výzkum soudobých dějin stal především historiografií dějin Třetí říše. Jejich úkol spočíval v objasňování předpokladů a vývojových forem katastrofy, ať už si jako její začátek zvolíme rok 1933, 1939, 1941 nebo 1945.

Soudobé dějiny tak od samého začátku získaly v očích odborné i laické veřejnosti punc oboru, který se staví do opozice a nejen v rámci historického bádání jde proti hlavnímu proudu, a jako takový si v „národních kruzích“, které si během 50. let 20. století v řadě ohledů udržovaly kulturní dominanci, vysloužil nálepku „převýchovné vědy“. To se s ním táhne prakticky dodnes. Soudobé dějiny se tak mezi zástupci historické obce ocitly na okraji zájmu, v němž dominovaly středověk, raný novověk a 19. století se zvláštním důrazem na Bismarcka. Provozovali je přitom i politologové – z těch nejvýznamnějších jmenujme Karla Dietricha Brachera; navíc i on byl po dlouhá léta počítán mezi levicově liberální outsidersy, neboť opravdoví historici přece pokládali něco takového za žurnalistiku.

Proměna soudobých dějin z legitimizační disciplíny v kritickou vědu však nebyla tak samozřejmá, jak by se dnes mohlo zdát. To, že se obor soudobých dějin soustředil na období národního socialismu – a v této souvislosti se také prizmatem jejího pádu zabýval Výmarskou republikou – a nikoliv na v té době převládající mocenské soupeření dvou ideologických bloků, v němž šlo především o delegitimování Sovětského svazu a sovětské okupační zóny, byl přesto pozoruhodný proces. Jaké další alternativy se přitom nabízely, ukazuje pohled na vývoj spřízněného východního bádání (*Ostforschung*), které se v mnoha ohledech etablovalo spíše jako svého druhu *cold war science* a těšilo se úzké spolupráci s Gehlenovým úřadem, ministerstvem pro záležitosti vyhnanců či vyhnaneckými svazy.

Mimo úzký okruh odborníků začala být nová disciplína brána vážně až během osvětivského procesu, když historici z Institutu pro soudobé dějiny v obsáhlém posudku pro frankfurtský soud vylíčili historický kontext projednávaných zločinů, a zároveň tím položili základy výzkumu nacistických zločinů, který v mnoha ohledech neztratil nic na své hodnotě dodnes.

Posudky z oboru soudobých dějin tak měly najednou před soudem váhu důkazního materiálu – opětovně to ozřejmovalo spojitost mezi politickou brizancí témat, jimiž se německá historiografie zabývá, a její reputací coby vědecké disciplíny. Vzestup soudobých dějin od 60. let 20. století měl co do činění především s tím, že k složitým a velice kontroverzním otázkám přistupovaly způsobem, který si činil nároky na vědeckou správnost, a díky tomu se stávaly autoritou ve věcech historické pravdy, což je ve sporech pamětníků o stále ožehavých tématech doby jen nedávno minulé stavělo do role arbitra.

Svého času velice diskutovaná kniha Nicolase Berga *Holocaust und die westdeutschen Historiker*, ukázala, jak silně byl pohled německých historiků ovlivněn napojením na kulturní pamět. A samozřejmě víme i z jiných souvislostí, do jaké míry lze soudobých dějin využít pro politické účely. Vezměme si za příklad knihu Jörga Friedrichse o spojeneckých náletech na Německo, v níž s patosem vědeckosti poukazoval naopak na utrpení obyvatel bombardovaných měst. Svého vrcholu však tato tendence dosáhla v období od 70. do poloviny 80. let, kdy teprve vyšlo naplno najevo, nakolik takový boj o výklad nejnovějších dějin, a to znamenalo především o období nacismu, v podmínkách přetrvávajícího rozdělení Německa spolurozhodoval také o kulturní hegemonii.

Zčásti se za tím dal tušit vliv východoněmeckých historiků, kteří se tímto způsobem snažili rozdvojit odkaz německých dějin: Spolková republika Německo jako dědička historie Třetí říše, NDR jako dědička odboje proti Třetí říši. V tomto případě se soudobé dějiny nesly zcela v duchu staré legitimizační disciplíny, jež s pomocí vlastního výkladu nejnovějších dějin prohlašovala živou současnost, stávající společenské poměry, za správnou a legitimní. Něco podobného se odehrávalo i ve Spolkové republice; ale tady se začaly postupně přece jen měnit akcenty. Západoněmecká společnost se držela vědeckého pojetí soudobých dějin, které zkoumáním nacismu sice reálně delegitimizovaly předhistorii spolkové republiky a jejích obyvatel, avšak tímto způsobem v důsledku napomohly utváření identity spolkové republiky jako otevřené společnosti. Odtud i všechny vášnivé, z dnešního pohledu nezřídka až nepochopitelně vyhrocené debaty o Hitlerovi, o nacistických zločinech, o chování Němců za nacistického režimu, o roli tradičních elit, o významu konzervativního a komunistického odboje a jejich cílech a o dalších tématech. Tyto spory nakonec v letech 1986/87 vyústily ve známý *Historikerstreit*, v němž na sebe mediálně vděčným způsobem narazily fronta politická a fronta generační. Záhy se však ukázalo, že tyto fronty začínají ztrácet svou původní mobilizační sílu a také auru vědeckosti.

Z hlediska společenského významu nezanechal nicméně poslední střet na německé historiografii výraznější stopy. Jednak s pádem sovětského bloku na severní polokouli vyvstala před historiky řada nových oblastí, z nichž se zejména v případě výzkumu dějin NDR otvíralo široké pole působnosti pro další výzkum. Jednak, což se zpětně jeví jako velice pozoruhodné, naznačily v 90. letech velké debaty o Goldhagenovi, o výstavě o zločinech wehrmachtu, o Finkelstenově knize o odškodnění nuceně nasazených, že i v případě nové, znovusjednocené spolkové republiky probíhá proces hledání identity prostřednictvím vyrovnávání s nacismem, k čemuž se ostatně i ve světle zrovna vypuknuvších protipřístěhovaleckých pogromů nabízel dostatek příležitostí.

Disciplína soudobých dějin doznala v tomto období značného rozšíření a spolu s tím získala na důležitosti. Zejména se naplno rozběhly již na počátku 80. let nastartované velkolepé empirické výzkumy nacistického období, jež posunuly znalosti především o vývoji, provádění a rozsahu nacistických zločinů na naprosto novou úroveň. Co ale bylo podstatné – neomezovaly se již jen na činnost centrálních úřadů, ale soustřeďovaly se i na situaci v regionech, a to jak na obsazených územích, tak v samotné Německé říši. Éra nacismu, a především nacistické zločiny tak ztratily svůj dlouho utvářený ráz jako něco, co se odehrávalo jakoby mimo čas a prostor. Udály se tak již ne jen kdesi „na východě“, ale v Kaunasu, Glubokém nebo Stanislavi.

S tím se pojilo i další metodické rozšiřování oboru. Co bylo dříve nazýváno dějinami každodennosti, znamenalo totiž na samém prapočátku obrat vůči dosavadnímu redukování výzkumu jen na nejvyšší politické dějiny. Oproti tomu nyní se začal prosazovat – spíše zdola než z iniciativy samotných historiků – proces regionalizace bádání. Jeho původním cílem bylo zejména důkladnější zpřítomnění nacistických dějin; ale brzy přistupovala k tomu i další témata jako dějiny dělnického hnutí nebo německých osvobozeneckých hnutí. V centru metodické inovace stála po řadu let školní soutěž Deutsche Geschichte, zaměřující se na témata jako dějiny bydlení, migrace – a také na dějiny každodennosti za nacismu. To nacházelo vřelý ohlas také u velké části vědecké obce, která se jala tuto každodennost uchopovat již po svém, v profesionálním duchu.

Právě v tom spočíval, po mém soudu, také důležitý zárodek inovace regionálně pojímaného zkoumání soudobých dějin, které se vyprostilo z parochiálního sevření místopisně-vlastivědného pojetí a proměnilo se ve výzkum kulturních a sociálních dějin regionů. Záhy se stalo zjevným, že se tím stává bezpředmětným i doposud převládající rozdělení na výzkum centra a provincie, potažmo na politické dějiny a národní dějiny. Téměř veškeré významné tematické a metodické inovace uplynulých dvou a půl desetiletí byly regionálního zaměření; jmenoval bych jen některé: projekt Martina Broszata z Institutu pro soudobé dějiny o Bavorsku v éře nacismu, který je nyní pod vedením Hanse Wollera pozoruhodným způsobem rozšiřován na celou Spolkovou republiku; projekt Lutze Niethammera o Porúří, na němž jsem se sám několik let podílel; velký projekt münsterského institutu o Vestfálsku mezi lety 1930 a 1960, který jako první zahrnoval sociálněhistorické regionální studie přesahující toto časové ohraničení; konečně práce Dietera Pohla, Thomase Sandkühlera, Christiana Gerlacha a dalších o nacistické politice v Haliči, Bělorusku a jiných okupovaných oblastech.

Rozšířil se také soubor samotných témat německého historiografického výzkumu. Samozřejmě i před rokem 1989 existovalo bádání orientované specificky

na dějiny spolkové republiky, nepředstavovalo ale těžiště oboru. Velké debaty, které by dokázaly pohnout veřejností, v historiografii dějin spolkové republiky období let 1949 až 1989 doposud chyběly. Ani největší syntézy západoněmeckých dějin, zpracované do jisté míry ještě před započítím tohoto výzkumu, nedokázaly, pokud jde o interpretaci nebo hodnocení této epochy, vyvolat diskuse, které by měly delšího trvání a přesáhly nejužší okruh odborníků.

Bylo to v neposlední řadě i tím, že němečtí historici mají ve zvyku brát vše od toho horšího konce a zkoumat příčiny především všech těch četných katastrof, které Německo v minulém století postihly. Jistým úspěchem, jakkoli přinejmenším nezvyklým, byl naproti tomu jen koncept specifické cesty (*Sonderweg*). Ale především: zabývat se dějinami Spolkové republiky – to po dlouhá léta zavánělo občanskou výchovou, pokud ne rovnou „převýchovou“; a muselo se k tomu dospět kradmo, nenápadně, v podobě nauky o institucionálních základech politiky, dějin kancléřství a systémové komparace. A často nebylo jasné, na co se tyto knihy vlastně snaží odpovědět.

2. Současnost

Znovusjednocení Německa z let 1989/90 bylo určitým zlomovým bodem, jenž ohraničuje a historizuje vývoj „staré“ spolkové republiky, která by tak bez něho byla jen nekonečně dlouhou přítomností. Tímto způsobem mohly v oblasti výzkumu poválečných dějin postupně od počátku 90. let vykristalizovat nové okruhy problémů, které by svým přesahem propojovaly jednotlivé příspěvky navzájem a zpřístupňovaly je veřejné debatě.

Především tu byla otázka kontinuity vývoje s obdobím před rokem 1945, sestávající z dvou fází. Ta první označovala překvapení, zčásti až nechápavé rozhořčení, jak to, že instituce, vzorce myšlení, mentality, či, a to v první řadě, konkrétní osobnosti veřejného života mohly nést tolik znaků takovéto kontinuity. Ať už to byli novináři, nebo vědci, politici či vedoucí představitelé hospodářské sféry. Ostatně není tomu tak dávno, co odhalení nacistické minulosti prominentního levicového liberála vyvolávalo řadu dalších iritujících otázek. Mezi poznatky z této fáze historického výzkumu, která ostatně ještě trvá, tak patří, že se spolková republika od podobných vzorců odpoutávala jen velice pomalu a význam pojmů jako nacismus a nacistické zločiny, obecně toho, co dnes platí za zavrženíhodné, se po desetiletí vytrvale proměňoval a zejména značně rozšířil. Pojilo se s tím také poznání, že proměny politické kultury v postdiktatorním období, zvláště pokud jsou zaváděny s dostatečnou razancí, jsou téměř nevyhnutelně spojeny s masivním oportunistem, jenž bývá v těchto podmínkách stejně tak zatracován, jako je rozpoznávána jeho léčivá moc.

Současně s tím se ale proměnil okruh výzkumných otázek. A to je ona druhá fáze. Údiv nad rozsahem této kontinuity, vzhledem k všeobecnému povědomí o tom, nakolik byly v německé společnosti po roce 1945 rozšířeny nacistické a radikálně nacionalistické alternativy a jak hluboce v ní byly zakořeněny, vystřídal překvapení nad tím, jaký úžasný posun směrem k demokracii, liberalitě a sociální rovnosti země za 25 let od konce války prodělala.

S tím souvisí i jedna obecnější proměna, neboť v 60. a 70. letech byl zájem o soudobé dějiny v západním Německu a o historii vůbec mnohem menší než poté v 80. a 90. letech. Stále ještě převažovaly otázky po současnosti a budoucnosti – hesly té doby byly studentská revolta, reformní politika, východní politika, válka ve Vietnamu, terorismus. Za hlavní vědní obor oněch let můžeme označit spíše sociologii, za níž pak s určitým odstupem následovaly pedagogika a politologie. Naopak od 80. let se v západním Německu prosazoval primát minulosti a historických věd, které se v masovém měřítku a již zcela v mezinárodním kontextu chopily do té doby vytěšňovaných velkých témat nacistické éry, především vyhlazování židů.

Tento primát si však minulost navenek udržela i po roce 1989. Vždyť asi by se hledal jen těžko někdo, kdo by chtěl tvrdit, že v Německu po znovusjednocení proběhla nějaká velká debata o budoucnosti země, když nedošlo ani na změnu ústavy. Legitimita rozšířené spolkové republiky se ustálila daleko spíše podle osvědčeného vzoru co možná nejrychlejším vyrovnáním životní úrovně východních částí Západu – a také cestou okamžitého nastartování debaty o dějinách NDR. Během velice krátké doby tak vznikla solidní historiografie k dějinám NDR, jejíž zásluhy jsou při vši kritice nezanedbatelné. Veřejná diskuse o minulosti díky tomu po roce 1989 nakonec proběhla, na debatu o budoucí podobě znovusjednoceného Německa se však již nedostalo. Přehlušila ji jeho zdánlivě triumfující současnost. To se mělo později vymstít.

Třináct let po znovusjednocení je tato fáze, se stovkami badatelských projektů, zřizováním samostatných kateder či zakládáním vědeckých institutů a památníků, asi již definitivně pryč. První souhrnné práce a historiografická reflexe mezitím učinily historií také dějiny NDR. Etabloval se obraz NDR jako specifického typu zřízení (*Unrechtsstaat*), v němž se snoubila německá tradice autoritativního vrchnostenského státu s totalitními znaky komunistických režimů. Zdá se, jako by se dějiny NDR staly historií v neuvěřitelně krátké době.

Stejného stavu však bylo očividně dosaženo také v případech historické reflexe nacistického režimu. Také zde mezitím zavládl ve většině otázek nesporný konsensus; osobně již o určitých aspektech nacistických dějin žádné dramatické debaty neočekávám, nanejvýš o otázkách jejich historiografie. Ztotožňování východoněmecké diktatury s nacistickým režimem, k němuž ze začátku mnozí vyzývali, ba

kteří si i přáli, se neprosadilo. Rozdíly mezi berlínskou zdí a genocidou jsou co do obětí až příliš zjevné. Na druhé straně ani volání po zákazu srovnání těchto dvou diktatur, jež opakovaně zaznívalo v kontextu Nolteho debaty, vyslyšeno nebylo. Srovnání, a to i srovnávání diktatur, se jako historická metoda ukázalo být daleko přínosnější a perspektivnější.

Ze soudobých dějin se mezitím stala veřejností nejvíce sledovaná větev sociálních věd. Historici dominují veřejným debatám o současnosti i budoucnosti Německa. Nejedna z těchto debat dokonce vzbudila i mezinárodní pozornost. Historický výzkum v této době také významně kvantitativně expandoval; existuje tak dnes již řada výzkumných ústavů, které se jím zabývají: mnichovský Institut pro soudobé dějiny (Institut für Zeitgeschichte), postupimské Centrum pro soudobé dějiny (Zentrum für Zeithistorische Forschung), hamburské Výzkumné pracoviště pro soudobé dějiny (Forschungsstelle für Zeitgeschichte); stejně jako řada dalších institucí s těžištěm v oblasti soudobých dějin, jako třeba Institut Hannah-Arendtové pro výzkum totalitarismu (Hannah-Arendt-Institut für Totalitarismusforschung), šlesvický Institut pro regionální a soudobé dějiny (Institut für Regional- und Zeitgeschichte), stejně jako münsterský institut (Westfälisches Institut für Regionalgeschichte), jehož jubileum dnes slavíme. K tomu je třeba připočítat ještě Vojenskohistorický výzkumný ústav v Postupimi (Militärgeschichtliches Forschungsamt) stejně jako zhruba 25 památníků s vlastním vědeckým personálem. Na německých univerzitách působí zhruba 80 profesorů pro nejnovější dějiny resp. soudobé dějiny, a nadvláda tohoto oboru a s ní spojená očekávání se projevují také v tom, že počet vysoce kvalifikovaných a vynikajících privátních docentů, kteří jsou bez místa, není v žádném oboru tak vysoký jako v tom našem.

Snažil jsem se ukázat, že tento zájem je především výrazem přemíry politických zlomů, katastrof a diktatur, jimiž se německé dějiny 20. století vyznačují. To platí bez pochyby pro roky 1914 až 1918, 1933 až 1945 resp. 1949; v případě NDR pak pro období od roku 1949 do roku 1989. Ale po dlouhou dobu až do dneška byly také vilémovská císařská říše nebo výmarské období interpretovány především jako post- resp. předkatastrofická fáze. Masivní konjunktura západoněmeckého výzkumu vyrovnávání s minulostí, které je dnes jednou z nejlépe probádaných oblastí dějin spolkové republiky, tento dojem jen potvrzuje.

Tento zvláštní, až extrémní zájem o německé dějiny je pochopitelný a legitimní. Do jisté míry koresponduje s nadprůměrnou pozorností, jíž se katastrofickým obdobím a traumatizujícím zkušenostem dostává i v jiných národních historiografiích – například první světové válce v britských dějinách, otroctví v amerických dějinách, o izraelské historiografii nemluvě.

Potřeba ožívování historických událostí a jejich osvěty je u nás přítomná přítomně a obzvláště silně, a úměrně tomu, jak vymírají pamětníci, přebírají funkci nositelů paměti historici. To jim propůjčuje pro vědce nezvyklou roli: vystupují totiž již nejen jako ti, kdož rekonstruuji a kriticky analyzují minulost, ale již i jako ti, kdož v zastoupení účastníků minulosti s sebou dál nesou kus jejího mýtu, a s tím i její důstojnost. To svádí k přečeňování sama sebe. Ostatně známe tento vztah z výzkumu dějin NDR: historik vystupuje jako advokát oběti, jako strážce otrěsených tradic, který jde proti proudu všeobecného přizpůsobení a zapomenutí. Odolat těmto tlakům, jež cílí na samu historikovu profesní identitu, vycházejícím z veřejné debaty a občas i od politiků samých, není vůbec snadné, a podobný vzdor se často ani nevyplácí.

Na druhé straně však může tento veliký veřejný zájem o soudobé dějiny některé badatele svádět k jeho zaměňování za důkaz zvláštní metodické vyspělosti či intelektuální oslnivosti vlastního výzkumu. I to má zde nepochybně svoje místo, nicméně není to jeho nejvýraznějším rysem. Za svoje exponované postavení soudobé dějiny v Německu vděčí především samotným tématům, jimiž se zabývají, a nikoliv prvotřídní metodické, analytické nebo interpretační úrovni. Zkrátka, na katastrofy jsme dobří. S dlouhodobými historickými procesy, s mezinárodním srovnáním, s morálním hodnocením leckdy nejednoznačného vývoje jsme na tom hůře.

3. Budoucnost

To, co činí humanitní vědy, čím jsou, totiž nepopiratelná brizance objektu, jež zkoumají, nejspíš nevymizí ani v průběhu příštích let, nicméně ztratí poněkud na své důležitosti. Vychází to z prostého předpokladu, že západoněmecké a po roce 1990 také celoněmecké dějiny mezitím pozbyly svého dřívějšího dramatického étosu. Tím se ovšem stává překonaným i ono dramatické gesto, s nímž historikové vytrhávají onu morálně navýsost citlivou minulost z věčného zapomnění či účelového přizpůsobování.

Na druhé straně bylo mezi německými historiky co do hodnocení dějin nacistické éry stejně jako dějin NDR dosaženo již poměrně dalekosáhlé shody. Symbolickým dokladem toho budiž, že na momentálně nejpokročilejším výzkumném projektu k dějinám wehrmachtu za druhé světové války spolupracují dohromady Institut pro soudobé dějiny (Institut für Zeitgeschichte) a hamburský Institut pro sociální výzkum (Institut für Sozialforschung).

Tam, kde lze mezitím konstatovat o klíčových otázkách netečný konsensus, pravděpodobně žádná vypjatá kontroverze již ani nevypukne. Už jenom z těchto důvodů nebude těžiště dalšího soudobého historického bádání spočívat pouze

a jen na výzkumu obou německých diktatur. Jako ostatně vždy v našem oboru nejde o žádný svou podstatou primárně intradisciplinární proces. Podněty a inspirace přicházejí především z naší současnosti. Sem patří sílící internacionalizace světa a z toho vyplývající problémy – mezi nimi reforma pracovního trhu a systému sociálního zabezpečení, jejíž potřeba je zjevná v celé Evropě, stejně jako s budováním občanské společnosti těsně související otázky utváření, řízení a optimalizace demokratických procesů a šíření demokracie ve světě.

Vzmemeli-li jen tyto body, je patrné, že na rozdíl od doby před patnácti či dvaceti lety nemají současné problémy svůj původ v období na přelomu 19. a 20. století a v něm pramenících jevech průmyslové společnosti, totalitních diktatur či pádu imperialistických soustav. Reforma systému sociálního zabezpečení v Evropě je mnohem spíše reakcí na jeho předimenzování v 60. až 80. letech, a to v obou německých státech i jinde. Mezinárodní krize dneška již nemají svoje kořeny v období studené války mezi demokraciemi a totalitními diktaturami, ale jsou krizí mezinárodních struktur, které jí následovaly. V centru pozornosti již nestojí důsledky konstituování národních států či nacionalismu jako budování supranacionálních struktur – od EU přes OSN a Mezinárodní soudní dvůr až po nevládní organizace s celosvětovou působností.

Nebude to pravděpodobně už vrcholná moderna, ale postmoderna nebo druhá moderna, co tedy budou historici zkoumat především. Samotný obor tak očividně čekají vážné výzvy a ukazuje se, že přinejmenším v Německu na ně vždy není náležitě připraven.

Již jen letný pohled na poslední německé publikace a na metodický repertoár žádostí o podporu výzkumných projektů k soudobým dějinám činí zřejmým, nalikolik jejich metodické a koncepční standardy zaostávají za jinými obory. Zejména jsou německé soudobé dějiny až příliš orientovány na národní dějiny. Poslední, stále intenzivnější snahy o posílení jejich srovnávací dimenze zařazením do evropského či světového kontextu jsou reakcí na tyto deficity, současně ale naplno vyjevily, o jak málo praktických metodických zkušeností se přitom mohou opřít. Ostatně pro takové zapojení by bylo zapotřebí mít vynikajících znalostí také národních dějin neněmeckých států v Evropě, pro německou historiografii rozhodně nemalé manko. Pomalu se zde ale již rysují nejmarkantnější trendy a posuny: na mnoha univerzitách se studium nejnovějších dějin stalo výrazně internacionální záležitostí. Už příští generace absolventů a doktorandů bude mít za sebou v mnohem větší míře studium neněmeckých dějin a práci na disertacích, jejichž tématem budou mimoněmecké či transnacionální fenomény. I nadále zde ale má německá historiografie, zvláště v porovnání s menšími západoevropskými a severoevropskými zeměmi, a pochopitelně s USA, co dohánět.

Za druhé je německý výzkum soudobých dějin až příliš fixován na negativní jevy, na diktátorské a totalitární struktury. A jestliže jednoduše nejde v duchu této tradice napsat ani dějiny spolkové republiky, jak by pak mělo jít totéž v případě dějin Evropy po roce 1945? Ubývání fixních bodů s jejich negativní konotací vede k úbytku morálně jednoznačně popsateľných situací, což v podstatě eliminuje náš zavedený metodický rezervoár zahrnující obvyklou rivalitu, průrazné kladení otázek a sebeobžalovací tón.

Za třetí se německé dějepiscectví stále neúměrně koncentruje na krátké časové úseky. Delší časové průřezy, které by teprve dovolovaly sledovat diachronní vývoj například od 19. století po současnost a s tím související proměny, konstantní faktory a jeho jednotlivé fáze, jsou doposud řídkým jevem. Vyžadují koneckonců hodně práce, jak při psaní, tak při samotném čtení. Německá historiografie bude muset být připravena více než doposud přebírat impulsy vycházející například z kulturních dějin, ze srovnávací historiografie, konceptů transnacionality a diachronních výzkumů.

Za čtvrté, německá soudobá historiografie dopustila zprerhání vazeb na hospodářské dějiny, třebaže právě ekonomické a ekonomicko-politické procesy se v nejnovější minulosti nacházely v samotném centru všech společenských a politických proměn. Uvážíme-li, nakolik prominentní místo v politickém diskursu i v každodenním zpravodajství zaujímají již po desetiletí témata jako hospodářský růst, nezaměstnanost, daňové a sociální zákonodárství, vyjednávání o mzdách, měnová politika aj., nebude těžké dovést, nakolik jsou vzdálena od témat, jimž se soudobé dějiny až doposud věnovaly přednostně. Odtržení hospodářských a sociálních dějin od obecných a zejména potom od soudobých dějin se ukázalo jako chyba a je třeba je přehodnotit.

Tyto deficity mají souvislost s nepřehlédnutelným faktem, že se soudobým dějinám nadále nedostává opravdu integrujících témat, jež by umožňovala navzájem propojovat stále diferencovaněji zaměřené speciální bádání a zpřístupnila by je diachronní a srovnávací perspektivě. Otázky typu, jak došlo k uchopení moci za Hitlera, k holocaustu, k rozpoutání druhé světové války, k vzniku NDR, k jejímu pádu, se nabízejí samy. Daleko většího úsilí je ale zapotřebí k tomu vyjevit možné přesahové tendence, které by byly s to generovat další otázky pro navazující výzkum. K tomu nám může pomoci jako vždy prosté dotázání po předhistorii současných problémů. Aby se tato současnost však mohla stát pro studium minulosti plodnou, nejprve ji je třeba historizovat. V tomto ohledu, mám-li jmenovat alespoň tři směry, jimiž se má historické bádání dál ubírat, se jako perspektivní ukazuje například teorie občanské společnosti, srovnávací analýza moderny v Evropě nebo moderní výzkum studené války.

Tímto se dostáváme k pátému deficitu, u něhož bych se zde rád zastavil, a sice že soudobé dějiny jsou stále až na hony vzdálené od teorií. Kdo se, abych uvedl jen pár příkladů, nechce zabývat Luhmannem, Bourdieuem, Foucaultem nebo Ulrichem Beckem, ten by měl asi od zkoumání událostí a proměn uplynulých třiceti čtyřiceti let dát raději ruce pryč. A to nejen proto, že tyto teorie ovlivnily nejnovější minulost, ale i proto, že ony samy představují nástroj k uchopení této minulosti. Přitom ani příbuzné vědecké obory v době, kdy zrovna soudobé dějiny prožívaly svou zlatou horečku, nezaspaly; a kdo se zabývá, dejme tomu, dějinami 60. a 70. let v Německu a Evropě, je tak konfrontován s nepřeberným množstvím politologických a sociologických prací, jež předurčily formování a vývoj sledovaného předmětu v nemenší míře, než v jaké ovlivnily jeho vnímání a interpretaci. Totéž platí i pro sdělovací prostředky – opravdu chceme analyzovat 70. léta bez přihlédnutí k roli televize? A pokud přece, jak to udělat? Zde máme k dispozici první dobré vzory, jež nám nabízí historiografie vietnamské války, z nichž se dá vyčíst, že německé soudobé dějiny musejí přijít s vlastní metodikou historické mediální analýzy.

V oblasti metodiky jsou tyto deficity spojeny také s přehnanou fixací na některé školy, jak jsme to mohli poznat v 70. letech v podobě historické sociální vědy nebo kulturalistických přístupů 90. let. Teoretické a metodické koncepty však prokazují svou použitelnost jako vědecké instrumentarium teprve v samotné praxi, ne jenom svou samotnou existencí. Také v soudobých dějinách se prosazuje primát těch otázek, které diktují výběr metody – ne naopak.

Kdo si ale pro napsání vlastního příběhu vystačí i nadále třeba jen s oficiálními akty, nebude už sám schopen svému čtenářstvu mnoho dějinné orientace nabídnout. Politika se totiž už jen z části – zjevně velmi malé – odehrává na úrovni vlád. A kdo bude chtít zkoumat velká témata současnosti – ekonomickou stagnaci, globalizaci, krizi sociální politiky, proměny mezinárodních krizí a scénářů jejich vývoje, abychom jmenovali alespoň některá – v historické retrospektivě, sáhne po úředních aktech kancléřství jako již jen po jednom z mnoha zdrojů. A to nehladě na to, v jakém stavu tato akta, která lze v dnešní éře počítačů a informačních technologií jednoduše smazat, vůbec najde – jsem zvědav, jaký význam si úřední akta ještě uchovají pro zkoumání třeba jen Kohlovy éry.

Z toho všeho vyplývá pro budoucí výzkum řada závěrů, které bych zde rád stručně shrnul. Především bude nezbytné, aby se proměnil okruh samotných badatelských problémů, které se již budou vztahovat více k pomyslné „únavě z rovin“ než ke katastrofickým vrcholům. Soudobé dějiny budou muset projít metodickou obnovou a rozšířit svůj záběr coby svébytná vědní disciplína. Ale především: výzkum německých dějin je přespříliš německý. Naléhavě z toho pro ně plyne potřeba silnější internacionalizace, a to jak po koncepční, tak po personální stránce.

Týká se to především jejich tematického záběru a na straně samotných badatelů také jejich protějšků a partnerských institucí, s nimiž se budou na výzkumu podílet, stejně jako cílového auditoria výsledků bádání a konečně i samotného jazyka publikačních výstupů.

Výzkum starších dějin, stejně jako dějin raného novověku se za poslední desetiletí již silně internacionalizoval. Stejně tak i sociologie, jež v tichosti prodělala pozoruhodnou renesanci, se mezitím dávno zvládla adaptovat na standardy mezinárodního výzkumu, což mělo mj. za následek, že velká část německých sociologických prací vychází v angličtině. Totéž platí i pro politologii, antropologii, archeologii. Soudobé dějiny však i po znovusjednocení, dokonce v mnohem větší míře, než tomu bylo v západním Německu, zůstávají věrny tradici německého národního dějepisce a mají v tomto směru evidentně co dohánět. Existují nicméně dobré předpoklady pro to, aby se internacionalizovaly, aniž by to nutně ohrožovalo jejich podstatu – tím, že dokáží do výzkumu zapojit více zahraniční vědce, že se budou uzavírat odpovídající dohody o spolupráci, že bude vycházet více publikací v angličtině. Především však že samotný objekt jejich výzkumu nabude mezinárodní charakter.

Na konci mého zamyšlení stojí ještě jedna otázka, kterou je ve světle neutičajícího tlaku na krácení státních výdajů už jen z taktických důvodů asi lepší nevyslovovat nahlas, které se však nelze vyhnout, neboť se dotýká samotné podstaty toho, jak soudobé dějiny samy sebe vnímají: totiž zda se německé historické bádání z uvedených důvodů v posledních letech příliš nerozomhlo. Každému, komu denně chodí do počítače nebo na stůl hromada všech těch publikací, knih, časopisů, referátů a sborníků k německým soudobým dějinám, nemluvě o populárně vědecké produkci, tane nutně čím dál tím častěji na mysl: a kdo to má všechno číst? A proč vůbec? Dvojí sevření, v němž se ocitly soudobé dějiny, tj. mezi kariéře podmíněným tlakem na množství publikačních výstupů ze strany jedné a tlakem na škrtnání státních výdajů na vědu ze strany druhé, vede k tomu prapodivnému stavu, kdy si člověk žádá stále více, a přitom si toho vlastně přeje méně, zato lepšího. V budoucnosti bude tudíž potřeba věnovat daleko větší pozornost kvalitativním aspektům před kvantitativní expanzí. To nutně ovlivní jak personální politiku, tak i publikační praxi. Povinnost vyprodukovat z každé tuctové konference samostatný sborník je pohoršující; a tlak na vydávání doktorských prací v éře internetu knižně zrovna tak, a to, že v současnosti až tři čtvrtiny všech diplomových prací vznikají právě v oboru nejnovějších a soudobých dějin, je vůbec cestou nikam, jež vede jen ke zploštění a dezintegraci celého oboru.

Dějiny, i soudobé dějiny, se ani přes zvláštnosti vývoje od 80. let nestaly masovým oborem. Kladou totiž mimořádné nároky na sečtělou, na analytické schop-

nosti a na pílí těch, kdož se jimi hodlají zabývat – a tyto nároky se budou v nejbližší době, v podmínkách rostoucí internacionalizace, nadále spíše jen stupňovat. V konkurenci ostatních vědních oborů, potažmo v očích veřejnosti, si však souběžné dějiny vydobudou či uchovají svůj význam pouze tehdy, nebudou-li se dále rozpínat po povrchu, nýbrž, zůstaneme-li u obrazného vyjádření, půjdou do hloubky.

Vestfálský institut pro regionální dějiny v uplynulých letech v tomto smyslu vykonal mnoho záslužného. Svými projekty, vědeckými setkáními, monografiemi, periodiky a soubornými pracemi, jako je třeba vynikající sborník o 60. letech, jenž právě vyšel, stanovil tento institut vysoká kvalitativní měřítka, a nastavil tak laťku také pro ostatní badatele. Vědeckým pracovnícům a pracovníkům, vedení institutu i těm, kdož umožnili a podporovali činnost vědecky tak významné regionální instituce, dnes lze jen pográtulovat a do další činnosti jim popřát, aby měli i v příštích letech tolik nápadů, úspěchů a nezávislosti, jimiž se tento institut vyznačoval v uplynulých letech.